

KOLLABORATIV O'QITISH JARAYONIDA METAKOGNITIV STRATEGIYALARNING UYG'UNLASHUVI

TAFU o'qituvchisi Umarova Muborak

TAFU pedagogika va psixologiya

yo'nalishi 4-kurs 09-guruh talabasi

Tursunova Maftunabonu Baxtiyorjon qizi

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimi shaxsning intellektual, ijtimoiy va psixologik rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan murakkab va ko'p qirrali jarayon hisoblanadi. Bugungi kunda ta'lim jarayonida o'quvchilarning faqat bilim olish darajasi emas, balki ularning o'z bilim faoliyatini mustaqil boshqarish, o'z fikrlash jarayonini anglash va tahlil qilish qobiliyatlari ham muhim mezon sifatida qaralmoqda. Shu bois ta'lim jarayonini tashkil etishda faol, interaktiv va reflektiv yondashuvlarga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Kollaborativ o'qitish ana shunday yondashuvlardan biri bo'lib, u o'quvchilarning o'zaro hamkorlik asosida bilimlarni egallashiga xizmat qiladi. Ushbu ta'lim shakli o'quvchilarni passiv tinglovchi emas, balki bilimlarni birgalikda yaratuvchi faol subyektga aylantiradi. Kollaborativ o'qitish jarayonida o'quvchilar o'z fikrini bayon etadi, boshqalarning fikrini tinglaydi, tahlil qiladi va umumiy xulosaga keladi. Bu esa o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, muloqot madaniyati va mas'uliyat hissini shakllantiradi.

Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda metakognitiv strategiyalar tushunchasi ham muhim o'rin egallamoqda. Metakognitiv strategiyalar o'quvchining o'z bilish jarayonini anglash, rejalashtirish, monitoring qilish va baholash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu strategiyalar o'quvchiga nafaqat nimani o'rganayotganini, balki qanday o'rganayotganini tushunish imkonini beradi.

Ayniqsa, kollaborativ o'qitish muhiti metakognitiv strategiyalarning shakllanishi va rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratadi. Chunki guruhda ishlash jarayonida o'quvchilar o'z fikrlash usullarini ochiq ifodalaydi, boshqalarning yondashuvlarini kuzatadi va o'z faoliyatini baholash imkoniga ega bo'ladi. Shu sababli mazkur maqolada kollaborativ o'qitish va metakognitiv strategiyalarning uyg'unlashuvi ilmiy-nazariy jihatdan batafsil tahlil qilinadi.

2. Adabiyotlarni o'rganish

Ilmiy manbalarda kollaborativ o'qitish o'quvchilarning faol ishtirokiga asoslangan samarali ta'lim shakli sifatida e'tirof etilgan. Johnson va Johnson (2017) kollaborativ o'qitishni ijobiy o'zaro bog'liqlik, individual mas'uliyat va ijtimoiy

ko'nikmalarni rivojlantiruvchi pedagogik yondashuv deb ta'riflaydi. Ularning fikricha, guruhli ta'lim o'quvchilarning bilimni chuqurroq o'zlashtirishiga yordam beradi.

Metakognitiv strategiyalar masalasi Flavell (1979) tadqiqotlarida keng yoritilgan bo'lib, u metakognitsiyani shaxsning o'z fikrlash jarayonlarini anglash va boshqarish qobiliyati sifatida talqin qiladi. Schraw va Dennison (1994) metakognitiv strategiyalarni rejalashtirish, monitoring va baholash bosqichlariga ajratib, ularning o'quv faoliyatidagi ahamiyatini asoslab bergan.

Zamonaviy tadqiqotlarda metakognitiv strategiyalar aynan kollaborativ muhitda samaraliroq shakllanishi ta'kidlanadi. Chunki guruhda ishlash jarayonida o'quvchilar bir-birining fikrlash jarayonini kuzatadi, tahlil qiladi va o'z faoliyatini baholash imkoniga ega bo'ladi. Mahalliy olimlar tadqiqotlarida ham refleksiya, o'zaro baholash va muhokama asosidagi ta'lim metodlarining samaradorligi qayd etilgan.

3. Asosiy qism

3.1. Kollaborativ o'qitishning pedagogik mohiyati va tarkibiy xususiyatlari

Kollaborativ o'qitish zamonaviy pedagogikaning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u o'quvchilarning o'zaro hamkorlik asosida bilimlarni egallashini ta'minlaydi. Ushbu ta'lim shakli konstruktivistik va sotsiomadaniy yondashuvlarga tayangan holda, bilimning ijtimoiy jarayonda shakllanishini asos qilib oladi. Ya'ni, bilim individual tarzda emas, balki muloqot, muhokama va birgalikdagi faoliyat orqali rivojlanadi.

Kollaborativ o'qitish jarayonida o'quvchilar kichik guruhlariga bo'linib, umumiy maqsad sari birgalikda harakat qiladi. Har bir o'quvchi umumiy natija uchun mas'ul bo'lib, guruh muvaffaqiyati individual hissaga bog'liq bo'ladi. Bu holat o'quvchilarda mas'uliyat, o'zaro ishonch va hamkorlik madaniyatini shakllantiradi.

Pedagogik nuqtai nazardan kollaborativ o'qitish quyidagi asosiy tarkibiy elementlarni o'z ichiga oladi:

- **ijobiy o'zaro bog'liqlik**, ya'ni guruh a'zolarining bir-biriga tayanishi;
- **individual mas'uliyat**, har bir o'quvchining faol ishtiroki;
- **yuzma-yuz muloqot**, fikr almashish va bahs-munozara;
- **ijtimoiy ko'nikmalar**, jumladan, tinglash, tushuntirish va murosa qilish;
- **refleksiya**, ya'ni guruh faoliyatini tahlil qilish.

Kollaborativ o'qitishda o'qituvchining roli ham tubdan o'zgaradi. U bilimlarni tayyor holda beruvchi emas, balki o'quv jarayonini tashkil etuvchi, yo'naltiruvchi va rag'batlantiruvchi fasilitator vazifasini bajaradi. O'qituvchi muammoli vaziyatlar yaratadi, savollar orqali fikrlashni faollashtiradi va o'quvchilarning mustaqil xulosalar chiqarishiga yordam beradi.

3.2. Metakognitiv strategiyalarning mazmuni, turlari va o‘quv jarayonidagi roli

Metakognitiv strategiyalar o‘quvchining o‘z bilish faoliyatini anglash va ongli boshqarishga qaratilgan strategiyalar majmuasidir. Metakognitsiya tushunchasi shaxsning “o‘ylash haqida o‘ylashi”, ya’ni o‘z fikrlash jarayonlarini kuzatishi, nazorat qilishi va baholashi bilan bog‘liqdir.

Metakognitiv strategiyalar odatda uch asosiy bosqichda namoyon bo‘ladi:

1. Rejalashtirish

Bu bosqichda o‘quvchi o‘quv vazifasining maqsadini aniqlaydi, uni bajarish yo‘llarini belgilaydi va mavjud bilim hamda resurslarini baholaydi. Rejalashtirish strategiyasi o‘quvchiga o‘z faoliyatini ongli ravishda tashkil etish imkonini beradi.

2. Monitoring (nazorat qilish)

Monitoring bosqichida o‘quvchi o‘rganish jarayonini doimiy ravishda kuzatadi. U o‘z tushunish darajasini tekshiradi, xatolarni aniqlaydi va zarur hollarda strategiyasini o‘zgartiradi. Bu bosqich o‘quvchilarda o‘z-o‘zini nazorat qilish va moslashuvchanlik ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

3. Baholash (refleksiya)

Baholash bosqichida o‘quvchi erishilgan natijalarni tahlil qiladi, maqsadga qay darajada erishilganini aniqlaydi va kelgusidagi faoliyat uchun xulosalar chiqaradi. Refleksiya o‘quvchining o‘z tajribasidan saboq chiqarishiga xizmat qiladi.

Metakognitiv strategiyalarning o‘quv jarayonidagi roli juda katta. Ular o‘quvchilarning mustaqil o‘rganish qobiliyatini oshiradi, bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirishga yordam beradi va ta’lim jarayonini ongli hamda maqsadga yo‘naltirilgan holga keltiradi. Ayniqsa, bu strategiyalar kollaborativ o‘qitish muhiti bilan uyg‘unlashganda, o‘quvchilarning fikrlash faolligi va reflektiv qobiliyatlari yanada kuchayadi.

3.3. Metakognitiv strategiyalarning kollaborativ o‘qitish jarayonida shakllanishi va rivojlanishi

Kollaborativ o‘qitish muhiti metakognitiv strategiyalarning shakllanishi uchun qulay pedagogik sharoit yaratadi. Guruhda ishlash jarayonida o‘quvchilar nafaqat bilim almashadi, balki o‘z fikrlash jarayonini ochiq ifodalashga majbur bo‘ladi. Bu esa metakognitiv ongni rivojlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Kollaborativ faoliyat davomida o‘quvchilar vazifani bajarishdan oldin rejalashtirish bosqichini birgalikda amalga oshiradilar. Masalan, guruh a’zolari vazifaning maqsadini aniqlaydi, uni bajarish usullarini muhokama qiladi va har bir ishtirokchining rolini belgilaydi. Ushbu jarayon metakognitiv rejalashtirish strategiyasining shakllanishiga xizmat qiladi.

Topshiriqni bajarish jarayonida esa monitoring bosqichi faollashadi. O‘quvchilar o‘z faoliyatini va guruhdoshlarining ishini kuzatadi, tushunilmagan

jihatlarni aniqlaydi va zarur hollarda o'z strategiyasini o'zgartiradi. Guruhli muhokamalar, savol-javoblar va fikr almashish jarayonlari metakognitiv nazoratni kuchaytiradi.

Yakuniy bosqichda esa baholash strategiyasi amalga oshadi. O'quvchilar bajarilgan ishni tahlil qiladi, erishilgan natijalarni baholaydi va kelgusida qanday yaxshilash mumkinligi haqida xulosa chiqaradi. Ayniqsa, o'zaro baholash va refleksiya jarayonlari metakognitiv fikrlashning chuqurlashishiga olib keladi.

Shu tariqa, kollaborativ o'qitish jarayonida metakognitiv strategiyalar tizimli ravishda shakllanib, o'quvchilarning ongli o'rganish faoliyatini ta'minlaydi.

3.4. Kollaborativ o'qitish va metakognitiv strategiyalarning ta'lim samaradorligiga ta'siri

Kollaborativ o'qitish jarayonida metakognitiv strategiyalarning qo'llanilishi ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, metakognitiv yondashuv asosida tashkil etilgan guruhli ta'lim o'quvchilarning bilimlarni chuqurroq va barqarorroq o'zlashtirishiga olib keladi.

Bunday ta'lim muhitida o'quvchilar bilimni mexanik tarzda yodlamaydi, balki uni tahlil qiladi, muhokama qiladi va amaliyotda qo'llashga harakat qiladi. Natijada bilimlar uzoq muddatli xotirada mustahkamlanadi. Shuningdek, o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish va mas'uliyat hissi kuchayadi.

Kollaborativ-metakognitiv yondashuv o'quvchilarda quyidagi muhim kompetensiyalarni shakllantiradi:

- mustaqil va tanqidiy fikrlash;
- muammo yechish va qaror qabul qilish;
- refleksiya va o'z-o'zini baholash;
- samarali muloqot va jamoada ishlash.

Bundan tashqari, ushbu yondashuv o'quvchilarning o'qishga bo'lgan ichki motivatsiyasini oshiradi. O'quvchilar o'z bilim faoliyatini nazorat qila olishini his etganda, ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishi kuchayadi. Bu esa akademik muvaffaqiyatning muhim psixologik omili hisoblanadi.

Natijada, kollaborativ o'qitish va metakognitiv strategiyalar uyg'unlashgan ta'lim modeli zamonaviy ta'lim tizimida yuqori samaradorlikka ega bo'lgan yondashuv sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, kollaborativ o'qitish jarayonida metakognitiv strategiyalarning uyg'unlashuvi zamonaviy ta'limning eng muhim pedagogik shartlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv o'quvchilarning bilim olish jarayonini faollashtiribgina qolmay, ularni mustaqil, tanqidiy fikrlovchi va mas'uliyatli shaxs sifatida shakllantiradi.

Metakognitiv strategiyalar kollaborativ muhitda samarali rivojlanib, o'quvchilarning o'z-o'zini anglash, refleksiya va o'z faoliyatini boshqarish ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Natijada ta'lim jarayoni shaxsga yo'naltirilgan, mazmunli va yuqori samaradorlikka ega bo'ladi.

Shu sababli, ta'lim muassasalarida kollaborativ o'qitish metodlari va metakognitiv strategiyalarni tizimli ravishda joriy etish zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Flavell, J. H. *Metacognition and Cognitive Monitoring*. American Psychologist, 1979.
2. Johnson, D. W., Johnson, R. T. *Cooperative Learning*. Boston: Allyn & Bacon, 2017.
3. Schraw, G., Dennison, R. *Assessing Metacognitive Awareness*. Contemporary Educational Psychology, 1994.
4. Vygotsky, L. S. *Mind in Society*. Cambridge: Harvard University Press, 1978.
5. Karimova N. *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar*. Toshkent: O'qituvchi, 2021.
6. Xoliqova M. *Ta'lim psixologiyasi*. Toshkent, 2020.